

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 14 (2004)

Η βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος-12ος αι.), Byzantine Asia Minor (6th-12th cent.), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Martin Hinterberger

doi: [10.12681/deltiokms.298](https://doi.org/10.12681/deltiokms.298)

Copyright © 2015, Martin Hinterberger

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Hinterberger, M. (2004). Η βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος-12ος αι.), Byzantine Asia Minor (6th-12th cent.), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 14, 369–375. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.298>

BIBΛIOΚΡΙΣΙΕΣ

Η Βυζαντινή Μικρά Ἀσία (6ος-12ος αί.), Byzantine Asia Minor (6th- 12th cent.), Ἐθνικὸ Ἴδρυμα Ἑρευνῶν. Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν. Διεθνῆ Συμπόσια 6. Κέντρο γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Σπύρος Βασίλειος Βρυώνης), Ἀρχαῖος, Μεσαιωνικός, Νέος Ἑλληνισμός, τόμ. 27. Ἐπιμέλεια ἐκδόσης: Στέλιος Λαμπάκης, Ἀθήνα 1998, 448 σελ.

Στὸν παρόντα τόμο συγκεντρώνονται οἱ γραπτὲς μορφὲς τῶν ἀνακοινώσεων ὁμότιτλου διεθνoῦς συμποσίου ποὺ διεξήχθη στὴν Ἀθήνα (8-11 Μαΐου 1997). Οἱ συμμετέχοντες πραγματεύθηκαν ποικίλα θέματα τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἰδιαίτερα τὴν πολιτικὴ, κοινωνικὴ, διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ πλευρὰ τῆς καθὼς καὶ τὴν ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς περιοχῆς. Δημοσιεύονται ἐδῶ 26 ἄρθρα διαφορετικῆς ἔκτασης σὲ 4 γλωσσες. Λείπουν οἱ ἀνακοινώσεις ἄλλων 8 ἑρευνητῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται στὸ πρόγραμμα τοῦ συνεδρίου. Τὸν τόμο ἐπιμελήθηκε μὲ πολλὴ φροντίδα ὁ Στέλιος Λαμπάκης, ὁ ὁποῖος ἔλαβε ἐνεργὰ μέρος διερευνώντας τὴ χρῆση τοῦ ὄρου «Μικρὰ» Ἀσία καὶ ἄλλων ἀντίστοιχων ὄρων στὴ Βυζαντινὴ γραμματεία (σσ. 215-223).

Ὡς ἡμερομηνίες-ὀρόσημα τῆς συμβαντολογικῆς ἱστορίας ἐμφανίζονται ἡ κατὰστροφή τοῦ Ἀμορίου ἀπὸ τοὺς Ἀραβες τὸ 838 καὶ ἡ μάχη τοῦ Μαντζικέρτ τὸ 1071. Στὸ τελευταῖο γεγονός ὁ Σπύρος Βρυώνης (σσ. 225-244) ἀφιερώνει τὴ συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν πορισμάτων μιᾶς διεξοδικῆς ἀνάλυσης καὶ ἀντιπαράθεσης διαφορετικῶν πηγῶν. Καταλήγει στὴν ἀδιαμφισβήτητη ὑπεροχὴ τῶν βυζαντινῶν ἱστοριογράφων καὶ δὴ τοῦ Μιχαῆλ Ἀταλειάτη, τοῦ μόνου αὐτόπτη μάρτυρα τῆς μάχης, ὑπογραμμίζοντας τὴν ἐξέλιξη σὲ τρία στάδια: ἀπὸ τὴν ἱστορία στοὺς Βυζαντινοὺς, πρὸς τὴν ἀποἰστοριοποίηση στοὺς Ἀραβες, καὶ τελικὰ στὴν μυθοποίηση στοὺς Πέρσες χρονογράφους. Τὲς παράλληλες πληροφορίες ποὺ παραταῦτα ἐντοπίζονται ὁ Βρυώνης τίς ἐξηγεῖ μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς fatihname τοῦ Arp Aslan ποὺ περιεῖχε αὐθεντικὲς πληροφορίες οἱ ὁποῖες ἀντανανκλῶνται πλέον μόνον ἀμυδρὰ στὶς ἀρκετὰ μεταγενέστερες ἀναφορές. Βασιζόμενος καὶ σὲ ἀραβικὲς πηγές καὶ στὴ λογικὴ σκέψη ὁ Jean-Claude Cheynet (σσ. 39-50) ἐξιχνιάζει σημαντικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα μέχρι τώρα ἦταν ἀμφιλεγόμενα. Ἀφοροῦν τὴ θρυλικὴ ἱστορία τοῦ Πέρση ἐπαναστάτη ἐναντίον τοῦ χαλίφη καὶ πρό-

σφυγα στο Βυζάντιο, Θεοφόβου/Nasr. Διορθώνει έτσι τη λανθασμένη εικόνα των πραγμάτων όπως την παραθέτουν ακόμη πρόσφατες μελέτες (π. χ., Anthony Kaldellis, *Genios on the Reigns of the Emperors. Translation and Commentary*, Καμπέρα 1998, σσ. 45-47). Ο Cheynet επιχειρηματολογεί πειστικά ότι ο αριθμός των δυνάμεων που ο Θεόφοβος έφερε μαζί του ανήλθε σε 2000 άνδρες. Η ανταρσία του Θεοφόβου και των οπαδών του έναντι του Θεοφίλου χρονολογείται στο 838. Μπορεί να έρμηνευθεί με την ανησυχία και τον φόβο των Περσών προσφύγων επειδή οι Άραβες που πολιορκούσαν το Άμύριο, είχαν ζητήσει να εκδοθούν ο Θεόφοβος και οι άντρες του. Μετά το θάνατο του Θεοφόβου οι Πέρσες οργανώθηκαν σε μια τούρμα και αναπτύχθηκαν στην Καππαδοκία, όπου αργότερα μαρτυρούνται ακόμη οι τουρμαρχές των Περσών.

Μια από τις σταθερές που αποτελούν το υπόβαθρο περισσότερων άρθρων είναι η εξέλιξη των θεμάτων ως κεντρικών διοικητικών ενότητων και το πέρασμα από το σύστημα των πέντε θεμάτων στις μεταγενέστερες μορφές. Ο Τηλέμαχος Λουγγής (σσ. 51-58) διαφωτίζει τα αίτια για τους ανταγωνισμούς ανάμεσα στα διαφορετικά θέματα κατά τον 9ο-10ο αί. Τα θέματα Όψικίου και Θρακησίου διαφοροποιούνταν από τα υπόλοιπα μικρασιατικά θέματα επειδή εκεί δεν υπήρχαν τοπικοί μεγαλοκτηματίες/τοπική άριστοκρατία, ο έπαρχιακός αντίποδας της κεντρικής εξουσίας. Τα δυο αυτά θέματα αποτελούσαν την ένδοχώρα της πρωτεύουσας με έγγεια ιδιοκτησία που ανήκε στους αυτοκρατορικούς αξιωματούχους. Βάση της έρευνας για την εμφάνιση των θεματικών δικαστών της Βασιλικής Ν. Βλυσίδου (σσ. 59-66) αποτελεί η διεισδυτική ανάλυση μιās επιστολής του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού. Για τον καλύτερο έλεγχο της έπαρχιακής διοίκησης και την καταστολή της κατάχρησης εξουσίας αλλά και την πρόληψη επαναστατικών κινήματων οι αυτοκράτορες της Μακεδονικής δυναστείας (με πρώτο τον Λέοντα ΣΤ΄) χορηγοῦσαν στους θεματικούς δικαστές άρμοδιότητες οι οποίες με την πάροδο του χρόνου παραγκώνισαν τη δύναμη του στρατηγού του θέματος. Ο Abshalom Laniado (σσ. 17-26), αναλύοντας τα λίγα τεκμήρια για το αξίωμα του «άνυτη» καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για αυτοκρατορικό φορολογικό υπάλληλο που πιθανόν να αντιστοιχεί στο λατινικό *vindex*.

Ο Νίκος Οικονομίδης (σσ. 67-72) διαφωτίζει το έξωτερικό εμπόριο του Βυζαντίου τον 10ο αί. Η σημαντική διαφορά ανάμεσα στα κρατικά έσοδα από τους δασμούς της Τραπεζούντας και της Άτταλείας (αναλογία 3:1) εξηγείται από το γεγονός ότι στην Τραπεζούντα έφτανε το χερσαίο εμπόριο και στην Άττάλεια εκείνο που μεταφερόταν διά θαλάσσης, ενώ ένα μεγάλο μέρος του τελευταίου

πήγαινε κατευθείαν στην Κωνσταντινούπολη, δηλαδή δασμολογείτο στην Άβυδο. Το τελευταίο γεγονός εξηγεί γιατί, σε αντίθεση με την Άβυδο, το αντίστοιχο κομμέρικο στην Ίερέα (στην άλλη είσοδο του Βοσπόρου) δεν αναπτύχθηκε σε σημαντικό δασμολογικό σταθμό, αφού η δασμολόγηση των προϊόντων από την Περσία κτλ. γινόταν ήδη στην Τραπεζούντα. Με άφετηρία το Πρακτικό για το πρόστασιο κοντά στη Μίλητο που το 1073 παραχωρήθηκε στον Ανδρόνικο Δούκα ("Εγγραφα Πάτμου αρ. 50) ο Alan Harvey (σσ. 73-82) επιχειρεί την παρουσίαση των παραγωγικών συνθηκών των παροίκων του κτήματος αυτού και του μέσου αγρότη της περιοχής και ιδιαίτερα των μέσων πρόληψης που είχαν στη διάθεσή τους. "Ένας σχετικά σίγουρος τρόπος για να αντισταθμίσει κανείς τον απρόβλεπτο καιρικό παράγοντα ήταν η καλλιέργεια περισσότερων ειδών δημητριακών, σε τόπους που ήταν μακριά ο ένας από τον άλλον και σε διαφορετικές εποχές του χρόνου. Την ιστορία των σεισμών που έπληξαν την περιοχή από τον 6ο έως τον 12ο αιώνα παραθέτει η Φλωρεντία Εύαγγελιάτου-Νοταρά (σσ. 197-214).

Η έχθρότητα έναντι των Παφλαγόνων που παρατηρείται σε πολλά κείμενα έρμηνεύεται από τον Paul Magdalino (σσ. 141-150) ως αποτέλεσμα της πολιτικής επιρροής που ασκούσαν οι ευνούχοι, ιδιαίτερα τους 10ο-11ο αι., και πάλι στο τέλος του 12ου αι., επειδή κατάγονταν κατά κύριο λόγο από την Παφλαγονία. Η Έλεονόρα Κουντούρα-Γαλάκη (σσ. 27-38) εξηγεί την εξέχουσα θέση και σημασία της Αρμενικής αριστοκρατίας για την έσωτερική πολιτική του Βυζαντίου τους 9ο-10ο αι., με τους στενούς δεσμούς της Μακεδονικής δυναστείας λόγω της Αρμενικής καταγωγής του ιδρυτή της. Η μεγάλη επιρροή των Αρμενίων στα βυζαντινά πράγματα γίνεται σαφής από το γεγονός ότι εκείνη την εποχή οι στρατηγοί του θέματος των Αρμενικών, αλλά και άλλων θεμάτων είναι Αρμένιοι. Μέχρι τον 12ο αι. η ένταξη μεμονωμένων Τούρκων στους κύκλους των Βυζαντινών αξιωματούχων διευκολύνθηκε, επειδή η έλλειψη κοινωνικών επαφών τους καθιστούσε ιδιαίτερα αξιόπιστους στα μάτια του αυτοκράτορα. Η αντιπαράθεση του Μιχαήλ Δούκα με τον Ρωμανό Διογένη επιτάχυνε την τουρκική κατάκτηση της Ανατολής (Pedro Bãdenas, σσ. 179-188). Η Vasilka Tapkova-Zaimova (σσ. 189-196) παρουσιάζοντας πρόσφατες έρευνες Βουλγάρων ιστορικών πραγματεύεται τη σχέση των Βουλγάρων που από τον 6ο αι., είχαν εγκατασταθεί στη Βαλκανική χερσόνησο με την παρουσία Βουλγάρων στη νοτιοανατολική Μικρά Άσία τον 11ο αι., όπως αυτή μαρτυρείται σε μεταγενέστερες τουρκικές πηγές και τα Ύγνη της όποιας αντανακλώνται σε διαφορετικά τοπωνύμια της Μικράς Άσίας (π.χ. Bulgardag/ Bol-

kardag). 'Ο David Jacoby (σσ. 83-95) ἀναλύει τις πληροφορίες πού μᾶς παρέχουν ἐβραϊκὰ ἔγγραφα σέ μικτὴ γλῶσσα τὰ ὁποῖα φυλάσσονται σήμερα στὸ Κάιρο. Ἰδιαίτερα ἓνα γαμμικὸ σύμφωνο μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴ μικρὴ ἐβραϊκὴ κοινότητα τῆς Μάσταιρας στὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου (γιὰ τις μειονότητες στὴ Μικρὰ Ἀσία βλ. τώρα καὶ τὸ συλλογικὸ τόμο P. Herz-J. Kobes [ἐπιμ.], *Ethnische und religiöse Minderheiten in Kleinasien. Von der hellenistischen Antike bis in das byzantinische Mittelalter*, Wiesbaden 1998, καὶ ἐκεῖ ἰδιαίτερα τὸ ἄρθρο τοῦ G. Prinzing, «Zu den Minderheiten in der Mäander-Region während der Übergangsphase von der byzantinischen zur seldschukisch-türkischen Herrschaft [11. Jh.-Anfang 14. Jh.]», 153-177) καὶ τὰ τότε ἀντικείμενα πολυτελείας (π.χ. μεταξωτὰ ὑφάσματα – στὸ κείμενο τοῦ συμφώνου ἐμφανίζονται οἱ ἑλληνικοὶ ὄροι σέ ἐβραϊκὸ ἀλφάβητο). Σὺν τοῖς ἄλλοις τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀντανακλοῦν μετακινήσεις ἐβραϊκῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴ Μέση Ἀνατολὴ στὴ Μικρὰ Ἀσία πού προσελκύνονταν ἀπὸ τὴν εὐημεροῦσα οἰκονομία στὰ νότια καὶ δυτικὰ παράλια τὸν 11ο αἰ. (ἀναφέρεται ἡ ἐξαγωγὴ τυριῦ, φαρμακευτικῶν βοτάνων καὶ ναρκωτικῶν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία στὴ Μέση Ἀνατολή).

Ἡ Ἄννα Ἀβραμέα (σσ. 285-302) παρουσιάζει τις πληροφορίες πού μποροῦν νὰ ἀντληθοῦν ἀπὸ ἓναν Πισανικὸ πορτολάνο τοῦ 12ου αἰῶνα ὁ ὁποῖος ἐκδόθη-κε πρόσφατα, γιὰ τὴ Μικρασιατικὴ τοπογραφία· συγκεκριμένα ἀπαντοῦν μέχρι τώρα ἄγνωστα τοπωνύμια λιμανιῶν σέ ὅλο τὸ μῆκος τῆς Μικρασιατικῆς ἀκτῆς. Οἱ δρόμοι διὰ ξηρᾶς ἀνιχνεύονται στὴ συμβολὴ τοῦ Klaus Belke (σσ. 267-284), ὁ ὁποῖος δείχνει ὅτι ἤδη ἀπὸ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα ἡ χρῆση τῆς ἄμαξας γιὰ τις συγκοινωνίες τοῦ δημοσίου ἐγκαταλείφτηκε γιὰ χάρη τῶν ἀλόγων καὶ μουλαριῶν. Ὁ Johannes Koder (σσ. 243-265) διαπιστώνει ὅτι ἡ «θεωρία τῶν κεντρικῶν τόπων» μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ ἐπικουρικὰ στὴν ἱστορικὴ γεωγραφία μὲ παράδειγμα τὴν περιοχὴ τῆς κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ὁνωριάς, Παφλαγονία, Γαλατία Α', Γαλατία Σαλουταρία, Λυκαονία, Ἰσαυρία).

Ἀνιχνεύοντας τὴν πρόσληψη τοῦ χώρου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὸ βίο τοῦ Πέτρου τῆς Ἀτρώας († 837) ἡ Ἀντωνία Κιουσποῦλου (σσ. 163-171) ἀναγνωρίζει στίς πολλὰς μετακινήσεις τοῦ ἁγίου μιὰ πολιτικὴ διάσταση ἢ ὁποῖα συνίσταται στὴν ὑπογράμμιση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἀποκατάστασης τῆς εἰκονολατρίας στὸν περιγραφόμενο χώρο. Σύμφωνα μὲ τὸν Στέφανο Εὐθυμιάδη (σσ. 151-161) ὁ χαρακτηριστικὸς ἅγιος τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου ἔκανε μεγάλα ταξίδια καὶ σέ σύγκριση μὲ τοὺς παλαιότερους ἁγίους ἐξελίχθη-κε ἀπὸ εὐεργέτη τοῦ κοινῶ σέ προσωπικὸ σύμβουλο. Ὁ Frank A. Trombley

(σσ. 97-139) διερευνᾷ τὸν κοινωνικὸ ρόλο τῆς θρησκείας κατὰ τοὺς διαφορετικούς πολέμους στὸ ἀνατολικὸ μέτωπο ὅπως αὐτὸς ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἐπιστράτευση θρησκευτικῶν συμβόλων γιὰ τὸν πόλεμο, τὴν παραχώρηση τῆς διοίκησης μεμονωμένων κάστρων σὲ κληρικούς καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ θεοῦ στὰ πλευρὰ τῶν πιστῶν (ὑπὸ τῆ μορφή θαυμάτων κατὰ τὴ διάρκεια μάχης ἢ πολιορκίας). Ὁ συγγραφέας, ὁ ὁποῖος βασίζεται μεταξὺ ἄλλων σὲ πλούσιο ἐπιγραφικὸ ὕλικό, θεωρεῖ ὡς κύρια λειτουργία τῆς θρησκείας τὴν ἀποκατάσταση τῆς πολιτισμικῆς καὶ κοινοτικῆς ταυτότητας πληθυσμιακῶν ὁμάδων μετὰ τίς καταστροφικὲς συνέπειες τοῦ πολέμου (οἰκονομικὴ κατάρρευση, αἰχμαλωσία, ἐρήμωση ὀλόκληρων περιοχῶν). Ὁ Ὀδυσσεὺς Λαμπίδης (σσ. 173-177) ὑπογραμμίζει τὴ στρατηγικὴ σημασία τοῦ ἀνατολικοῦ Πόντου, φυσικῆς διόδου γιὰ ὄσους ἤθελαν νὰ κατέβουν πρὸς τὴ Θεοδοσιούπολη/Εἰρζεροῦμ καὶ νοτιότερα. Πολλὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴ Ρωμαϊκὴ καὶ Βυζαντινὴ ἱστορία πιστοποιοῦν ὅτι ὅποιος ἤλεγχε τίς δυὸ πλευρὲς τῆς διόδου ἦταν ἱκανὸς νὰ σταματήσει ἐπιδρομὲς πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.

Λεπτομέρειες γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ἱστορία τοῦ Ἀμορίου, τῆς πρωτεύουσας τοῦ θέματος τοῦ Ἀνατολικοῦ προκύπτουν ἀπὸ πρόσφατες ἀνασκαφὲς οἱ ὁποῖες διεξάγονται στὴ σχεδὸν ἀκατοίκητη σήμερα τοποθεσία. Στὴν κάτω πόλη βρέθηκε ὁ (μητροπολιτικὸς) ναός, μὲ θεμέλια τοῦ 5ου αἰ., ὁ ὁποῖος καταστράφηκε μὲν (μᾶλλον κατὰ τὴν ἀραβικὴ πολιορκία τοῦ 838), ἀλλὰ ἐπανοικοδομήθηκε στὴν ἐπόμενη φάση. Ἐπίσης ἀνακαλύφθηκε ἓνα στρατιωτικὸ συγκρότημα, ἴσως τὸ γενικὸ διοικητήριον τοῦ θέματος ἢ ὁ στρατῶνας τῶν θεματικῶν στρατευμάτων (Chris S. Lightfoot, σσ. 301-320). Στὶς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς στὴν περιοχή τῆς Λυκίας βρίσκεται ἓνας μέχρι τώρα ἄγνωστος τύπος κεραμικῆς. Ἡ ἀποκατασταθεῖσα μορφή τῶν ἀγγείων αὐτῶν (ἡ βάση τῶν ὁποίων ἀποκλείει τὴν τοποθέτηση σὲ τραπέζι ἢ ἄλλη ἐπίπεδη ἐπιφάνεια) ἀποτελεῖ τεκμήριον γιὰ τὴν χρῆση τους ἐκ μέρους νομαδικῶν πληθυσμῶν καὶ ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Τουρκομάνοι/Σελτζούκοι ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ εἰσβάλλουν στὴ Μικρὰ Ἀσία ἀπὸ τὸ 2ο μισὸ τοῦ 11ου αἰῶνα ἦταν παρόντες στὴν περιοχή αὐτὴ στὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνα καὶ νωρίτερα (Pamela Armstrong, σσ. 321-338). Παρουσιάζοντας παλαιοχριστιανικὰ καὶ μεσοβυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ (κιονόκρανο καὶ ἐπιστύλιο) ἀπὸ τὴν Ἀναία, ἢ Ναταλία Παύλου-Παπαδημητρίου (σσ. 339-383, μὲ 33 εἰκόνες) ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴ στὶς καλλιτεχνικὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν Ἀναία καὶ τὰ κοντινὰ νησιά, προπάντων τὴ Σάμο.

Μιὰ ἐξαντλητικὴ παρουσίαση τοῦ «ἐπαρχιακοῦ χαρακτήρα» τῆς Καππαδοκίας ὀφείλομε στὴν ἐιδικὴ ἐπὶ τοῦ θέματος Nicole Thierry (σσ. 385-431). Σὲ

τρία κεφάλαια (ή καππαδοκική θρησκευτικότητα, ή θέση και ή σημασία του κλήρου, ή θέση και ή σημασία της άριστοκρατίας των γαιοκτημόνων καθώς και των στρατιωτικών στην μη στρατιωτική κοινωνία), ή έρευνήτρια έχθείτε τις ιδιαιτερότητες της περιοχής σε σύγκριση με τα υπόλοιπα μέρη της αυτοκρατορίας. Το έλφαρι που εμφανίζεται στον άγιο Ευστάθιο και συμβολίζει τον Χριστό έχει τις ρίζες του στην άπεικόνιση ενός Χιτιτικού θεού και ή χαρακτηριστική για την κοιλάδα του Göreme λατρεία του άγιου Ίέρωνα ή οποία προσείλκυε ισχυρούς κτίτορες όπως τους Φωκάδες, άντανακιά την παλαιά θρησκευτικότητα που συνδεόταν με τον Ούράνιο Δία. Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο οι διάσημες οικογένειες των Αργυρών, Μαλείνων και Φωκάδων προήλθαν από την Καππαδοκία.

Ο τόμος κλείνει με μια συνοπτική ματιά προς τους νεότερους χρόνους της Μικράς Ασίας. Το άρθρο του Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη (σσ. 433-446) αφιερώνεται στη μεταβυζαντινή παρουσία του Βυζαντίου στην περιοχή. Μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών από την Έλληνική χερσόνησο και τα νησιά του Αιγαίου στη Δυτική Μικρά Ασία και προπάντων στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη κατά τον 16ο και 18ο αι. μετέτρεψαν τις δυο πόλεις σε κέντρα του ελληνισμού. Οι μετακινήσεις αυτές συνεχίστηκαν ακόμη και μετά τον άπελευθερωτικό άγώνα των Έλλήνων και βρήκαν το όριστικό τους τέλος στην άναγκαστική άνταλλαγή των πληθυσμών του 1924. Σε αντίθεση με αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες οι Έλληνες της Καππαδοκίας και του Πόντου άποτελούσαν τους άπειθειάς άπογόνους των Βυζαντινών αυτών των περιοχών, ήταν οι συνεχιστές του Βυζαντίου. Ο Κιτρομηλίδης έπισημαίνει τις άπορίες που γεννήθηκαν στους Καππαδόκες και Ποντίους που ήρθαν σε έπαφή με τον ελληνικό πολιτισμό της Κωνσταντινούπολης ή της Αθήνας τον 19ο αι., ιδίως ως προς τη δική τους ταυτότητα. Αυτό είχε ως άποτέλεσμα να στραφούν προς την ένασχόληση με την τοπική τους ιστορία και να συνειδητοποιήσουν τη Βυζαντινή κληρονομιά (τα έκκλησιαστικά μνημεία στο τοπίο, άνακάλυψη του μυθιστορήματος του Διγενή Ακρίτα, τα άκριτικά τραγούδια), την όποια πριν άπλως βίωσαν.

Ο κύριος σκοπός ενός έπιστημονικού συνεδρίου πρέπει να είναι ή άνταλλαγή άπόψεων. Αυτόν τον σκοπό ύπηρετούν καλύτερα και άποτελεσματικότερα από τα μεγάλα συνέδρια συναντήσεις σαν και αυτή για τη Βυζαντινή Μικρά Ασία. Με τη δημοσίευση των άνακωνώσεων ο πλούτος των γνώσεων που συγκεντρώσαν οι μετέχοντες γίνεται προσιτός σε ένα ευρύτερο κοινό. Συχνά διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν ακόμη πολλά κενά στην ιστορία της μεσαιωνικής Μι-

κράς Ἀσίας, κενά τὰ ὁποῖα καμιά φορά τείνουμε νὰ καλύψουμε μὲ (ἀβάσιμες) εἰκασίες. Μέσα ἀπὸ τὸ συνέδριο αὐτὸ ἡ ἔλλιπής εἰκόνα συμπληρώνεται: δίνονται νέες ἐρμηνεῖες σὲ γνωστὰ ζητήματα (π.χ. γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Θεόφοβου ἢ γιὰ τὰ διαφορετικὰ μεγέθη τῶν δασμῶν στὴν Ἀττάλεια καὶ τὴν Τραπεζοῦντα), παρουσιάζονται καινούρια στοιχεῖα (π.χ. γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Σελτζούκων στὴ Λυκία) καὶ συγχρόνως ἐπιχειρεῖται ἕνας καινούριος τρόπος προσέγγισης ἱστορικῶν φαινομένων (ὅπως π.χ. ἡ ψυχολογία τοῦ πολέμου). Δύσκολα θὰ κάλυπτε ἕνας ἐρευνητὴς μόνος του τὸ εὖρος τῶν γνώσεων ποῦ ἐκτίθενται. Ἱστορικοὶ τῆς τέχνης, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς διοίκησης, ἀνθρωπολόγοι, ἀρχαιολόγοι, φιλόλογοι, ἱστορικοὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ ἔδειξαν ὅτι οἱ συμβατικὲς διαχωριστικὲς γραμμὲς ἀνάμεσα στοὺς κλάδους μποροῦν καὶ πρέπει νὰ ξεπεραστοῦν καὶ συνέβαλαν σὲ μιὰ πετυχημένη σφαιρική παρουσίαση τῶν ἐξελίξεων τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς σὲ ἕναν συγκεκριμένο χῶρο, τὴ Μικρὰ Ἀσία. Εἶναι προπάντων αὐτὴ ἡ ἐπιστημονικὴ «πολυφωνία» ποῦ δίνει στὸν παρόντα τόμο μιὰ ἰδιαίτερη βαρύτητα.

Λευκωσία

MARTIN HINTERBERGER

E. Kountoura-Galake, St. Lampakes, T. Loungis, A. Savvides, V. Vlyssidou, *Ἡ Μικρὰ Ἀσία τῶν Θεμάτων. Ἐρευνες πάνω στὴ γεωγραφικὴ φυσιογνωμία τῶν Βυζαντινῶν Θεμάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (7ος-11ος αἰ.)* Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνητῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνητῶν - Ἐρευνητικὴ Βιβλιοθήκη, 1 - *Asia Minor and its Themes. Studies on the Geography and Prosopography of the Byzantine Themes of Asia Minor (7th-11th century)*, The National Hellenic Research Foundation. Institute for Byzantine Research - Research Series 1. Athens 1998, 538 pp.

The origins of the themes, their way of development from the ancient *provinciae* and the possible influence of the early-Byzantine *exarchats* of Ravenna and Cartage, but also the etymology of the term *thema* itself and the date of its first appearance were for decades amongst the most important problems for those scholars who were dealing with the history of Byzantine administration. Already in the year 1899 H. GELZER had studied the subject (*Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig); afterwards only very few phenomena of the Byzantine government were